

Wiercińska, Katarzyna

Aanspreekvormen en het linguïstische beeld van de sociale relaties in Vlaanderen

Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik. 2017, vol. 31, iss. 1, pp. 67-86

ISSN 1803-7380 (print); ISSN 2336-4408 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/BBGN2017-1-7>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/137320>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Aanspreekvormen en het linguïstische beeld van de sociale relaties in Vlaanderen

The Forms of Address and the Linguistic Picture of Social Relations in Flanders

Katarzyna Wiercińska

Abstract

This paper, using a corpus of 10 contemporary Flemish films (app. 83,000 words), aims to approach the linguistic picture of the social relations in Flanders on the basis of the pronominal forms of address that are typical for Flemish interlanguage. In this variety of Dutch the pronoun *gij* is commonly used next to *jij* and *u* in informal communication. It is assumed that the linguistic picture of the speaker's social network can be reconstructed looking at the forms of address that he or she uses.

Keywords

forms of address, Flemish interlanguage, tussentaal, linguistic picture of reality, social relations

Deze bijdrage komt tot stand als een herziene uitwerking van een onderdeel van mijn doctorale onderzoek naar het linguïstische beeld van de Vlaamse dagelijkse realiteit (Wiercińska 2016). Ik ben prof. Joop van der Horst zeer dankbaar voor zijn feedback op een eerdere versie van dit artikel. Ook wil ik de beide reviewers bedanken voor hun inhoudelijke suggesties en redactionele adviezen.

1. Inleiding

Het behoeft geen betoog dat er altijd meer wordt gecommuniceerd dan alleen de verwoorde informatie die de taalgebruikers op een bepaald moment met elkaar wisselen. Al dan niet verbaal communiceren we ook onder andere onze identiteit, gevoelens of attitudes die we bewust of onbewust aan de gesprekspartner bekendmaken. Zo worden wederzijdse betrekkingen tussen de gesprekspartners overgebracht. In dat opzicht lijken aanspreekvormen een bijzonder karakter te hebben. Ze verschaffen namelijk informatie over hoe iemand anderen ziet en hoe hij verwacht dat de anderen op hun beurt naar hem kijken. Hoe we elkaar aanspreken is niet willekeurig want aanspreekvormen staan niet los van externe factoren zoals bijvoorbeeld de sociale status van de gesprekspartner, de aard van hun wederzijdse relatie of de situatie waarin het gesprek plaatsvindt (cf. bv. BROWN/GILMAN 1960: 258–260; PHILIPSEN/HUSPEK 1985: 94; VERMAAS 2002: 21). Juist om die reden schijnen de aanspreekvormen het netwerk van de sociale relaties rond de spreker het beste te weerspiegelen.

Deze bijdrage richt zich op de pronominale aanspreekvormen van de 2de persoon enkelvoud die typerend zijn voor Vlaamse tussentaal (*gij*, *jij* en *u*). Gezien het feit dat *gij* in Vlaanderen oorspronkelijk het enige pronomen voor de 2de persoon was (zowel enkelvoud als meervoud), diende het als neutrale aanspreekvorm. Juist om die reden suggereert VERMAAS (2002: 65) dat „verschillen in status en solidariteit dus geen rol spelen”.

In deze bijdrage wagen we een poging om de stelling te weerleggen dat *gij* geen verschillen in status en solidariteit impliceert. We gaan ervan uit dat het mogelijk is om het linguïstische beeld van het sociale netwerk waarin iemand zich bevindt, te reconstrueren aan de hand van de aanspreekvormen die hij gebruikt. Aan de hand van een corpus van tien Vlaamse films wordt nagegaan hoe de aanspreekvormen de sociale realiteit in het hedendaagse Vlaanderen weerspiegelen. De aanspreekvormen worden telkens kwalitatief geanalyseerd met oog op twee aspecten: welk soort relatie de gesprekspartners hebben en eventueel de pragmatische waarde van het gesprek. De bedoeling van de analyse is om een antwoord te verschaffen op twee vragen, namelijk welke sociale functies worden vervuld door de pronominale aanspreekvormen en waarom mensen tijdens een gesprek switchen van aanspreekvorm.

2. Aanspreekvormen als linguïstische weerspiegeling van sociale relaties

Gesprekspartners spreken elkaar aan overeenkomstig de sociale normen en conventies die in een samenleving van toepassing zijn. DITTMAR (1978: 231) stelt dat de regels die het gebruik van bepaalde aanspreekvormen bepalen, op basis van drie soorten kenmerken worden gedetermineerd: de kenmerken van de gesprekspartner, de kenmerken van de wederzijdse relatie tussen de sprekers en de kenmerken van de situatie waarin het gesprek plaatsvindt. De sociale relaties van de spreker worden dus

benadrukt doordat hij een bepaalde aanspreekvorm gebruikt (cf. FASHOLD 1990: 39; MAALEJ 2010: 148).

Aangezien aanspreekssystemen taalspecifiek zijn, worden sociale relaties in verschillende talen ook anders beschreven en daarom ook anders gecategoriseerd. BRAUN (1998: 64–65) haalt de Whorfiaanse redenering aan die zegt dat de structuur van het aanspreekstelsel cultuurspecifiek is. Het aanspreekstelsel in een taal heeft volgens deze redenering invloed op de perceptie van sociale relaties (en dus op de sociale hiërarchie) binnen een samenleving. Volgens BRAUN (1998: 65) zorgen de complexe aanspreekssystemen ervoor dat de sociale verschillen tussen de sprekers worden benadrukt terwijl ze in de talen met eenvoudige aanspreekssystemen veel subtieler zijn. Hoe dan ook, zelfs als een taal maar één pronominale aanspreekvorm heeft, wil dat niet automatisch zeggen dat de sprekers even hoog in de hiërarchie staan.

Al in de jaren zestig van de vorige eeuw verdeelden BROWN en GILMAN (1960) in hun bijdrage „The Pronouns of Power and Solidarity” de aanspreekvormen in twee groepen: de T-voornaamwoorden (intimiteit) en V-voornaamwoorden¹ (formaliteit). Ze wezen erop dat de keuze van de aanspreekvormen afhankelijk is van externe factoren. Deze tweeledige indeling wordt dan gezien als de basis van waaruit ze de sociale relaties verder kunnen analyseren (BROWN/GILMAN 1960: 253). Macht wordt beschreven als een relatie waarin een van de gesprekspartners het gedrag van de andere kan sturen. Intimiteit komt daarentegen voor tussen de gesprekspartners die aan elkaar gelijk staan. Het criterium is dus in eerste plaats of de gesprekspartners dezelfde sociale status hebben en/of hoe vertrouwelijk hun wederzijdse relatie is. De richtlijnen voor het gebruik van aanspreekvormen zijn echter gevoelig voor maatschappelijke veranderingen zoals bijvoorbeeld democratisering en emancipatie van samenleving. Door deze veranderingen komt er een nieuwe maatschappelijke orde tot stand waarin oude gezagsverhoudingen niet meer van toepassing zijn² (cf. VERMAAS 2002: 57; BEZOOIJEN/SMETS/VAN DEN BERG 2005: 187–188).

PHILIPSEN en HUSPEK (1985: 94) gaan een stap verder en beginnen hun bijdrage „A Bibliography of Sociolinguistic Studies of Personal Address” met de stelling dat „elkaar aanspreken *par excellence* [mijn cursivering, KW] een sociolinguïstisch onderwerp is”. MURPHY (1988: 317–318) sluit daarbij aan en onderstreept dat de keuze van aanspreekvormen „sociaal gestuurd” is wat wil zeggen dat het altijd een persoonlijke houding tegenover de gesprekspartner impliceert. Vermaas (in SALEMANS 2005) is van mening dat vooral status en solidariteit daaraan gekoppeld zijn.

1 „Oorspronkelijk was er geen regel om de aanspreekvormen van elkaar te onderscheiden onder hen met dezelfde rang, maar langzamerhand ontwikkelde er zich een indeling die soms *T* van intimiteit en *V* van formaliteit wordt genoemd. Deze tweede dimensie noemen we *solidariteit* [...]” (BROWN/GILMAN 1960: 257; cursivering zoals in de brontekst, mijn vertaling – KW).

2 VERMAAS (2002) schrijft dat door de maatschappelijke veranderingen de twee dimensies in de Lage Landen in mindere mate van toepassing zijn. Ze laat zien dat het aanspreekstelsel in Nederland oorspronkelijk gebaseerd was op beleefdheid (kinderen spraken hun ouders bijvoorbeeld met *u* aan) en vertrouwelijkheid (*jij*). Vandaag de dag doet *u* meer denken aan sociale afstand tussen de gesprekspartners en minder aan beleefdheid. Daarom concludeert ze dat de hedendaagse aanspreekssystemen in de eerste plaats door twee factoren worden gestuurd, namelijk door de maatschappelijke status van de spreker en de solidariteit/formaliteit.

Zij benadrukt dat „het bij status om de sociaal-maatschappelijke machtsposities gaat” terwijl solidariteit „te maken heeft met de onderlinge verbondenheid door dezelfde omstandigheden”. Formaliteit heeft op zijn beurt te maken met het karakter van de gesprekssituatie en niet met de relatie tussen de sprekers.

De keuze voor een bepaalde aanspreekvorm wordt echter niet uitsluitend bepaald door sociolinguïstische variabelen zoals bijvoorbeeld maatschappelijke status, leeftijd of geslacht. Het kan namelijk ook pragmatisch gemotiveerd zijn: WIERZBICKA (1992: 324–325) schrijft dat er een verband bestaat tussen de pragmatische betekenis van de aanspreekvormen enerzijds en de houding van de spreker tegenover zijn gesprekspartner anderzijds. MAALEJ (2010: 150–151) neemt de situaties onder de loep waarin er tijdens het gesprek wordt gewijzigd tussen aanspreekvormen, bijvoorbeeld als iemand een ander om een gunst vraagt en hem of haar op een meer vertrouwelijke wijze dan normaal aanspreekt. In dat geval is er volgens MAALEJ (2010: 151) sprake van een „pragmatische verandering” van de relatie tussen de gesprekspartners. De bedoeling van deze verandering is dat er aan het verzoek wordt voldaan. Hier wordt dus de intentie van de spreker van belang en de gesprekssituatie wordt met behulp van de aanspreekvormen aangepast aan de individuele behoeftes en/of wensen van de spreker.

In het licht van de bovenstaande discussie kunnen we concluderen dat de aanspreekvormen ten eerste een beeld geven van het sociale netwerk waarin de spreker zich bevindt. Ze geven dus informatie over de sociale hiërarchie die in de desbetreffende samenleving van toepassing is. De spreker rangschikt zijn sociale contacten naar hun sociale positie en wordt op zijn beurt op dezelfde manier door hen gerangschikt. Dat gebeurt onder andere op basis van iemands maatschappelijke status, de aard van de relatie, iemands leeftijd enz. Ten tweede is het zo dat de relatie tussen de sprekers verandert als er tijdens de interactie wordt gewijzigd van aanspreekvorm. Dat impliceert bijvoorbeeld dat de afstand tussen de sprekers al dan niet intentioneel kleiner of groter wordt of dat de emotionele staat van één of meerdere sprekers veranderd is. De veranderde aanspreekvorm is dan een linguïstische exponent van de relatieverandering tussen de gesprekspartners.

3. Aanspreekvormen in het hedendaagse Vlaanderen

Vlaamse tussentaal die wordt gezien als een supraregionale omgangstaal (cf. bv. GOOSSENS 2000: 4–5; WILLEMYS 2005: 31; DE CALUWE 2006: 19) beschikt over een rijkere inventaris van pronominale aanspreekvormen dan het Standaardnederlands. In de 2de persoon enkelvoud en meervoud wordt naast *jij*, *u* en *jullie* nog het pronomen *gij* (objectsvorm: *u*) gebruikt. Vermaas (in SALEMANS 2005) merkt op dat al die aanspreekvormen in de Vlaamse spreektaal door elkaar worden gebruikt waardoor het moeilijk is om van richtlijnen te kunnen spreken voor hun gebruik in bepaalde situaties.

Gij behoort weliswaar niet tot het Standaardnederlands maar wordt in Vlaanderen heel veel gebruikt. VANDEKERCKHOVE (2004: 981) wijst erop dat *gij* tot de jaren

twintig van de vorige eeuw het enige pronomen voor de 2de persoon enkelvoud was. Het werd dus als neutraal beschouwd en diende niet alleen als vertrouwelijke maar ook als beleefde aanspreekvorm. Tegenwoordig wordt *gij*³ gezien als een meer vertrouwelijke, inheemse tegenhanger van *jij*. Volgens sommige taalgebruikers is *jij*, in vergelijking met *gij*, „te Hollands”. VANDEKERCKHOVE (2004: 990) stelt dat *jij* als vertrouwelijkheidsvorm „nog steeds weinig geïntegreerd is in de niet-dialectische omgangstaal van de meeste Vlamingen”.

VAN BEZOOIJEN, SMETS en VAN DEN BERG (2005: 186) wijzen erop dat de invoering van *jij* en *u* voor veel onduidelijkheid zorgde, temeer omdat *u* ook de objectsvorm van *gij* is. De verwarring is dus helemaal logisch. De taalgebruikers kenden de vormen wel, maar ondervonden problemen om ze in de praktijk te gebruiken. De Vlaamse samenleving had twee regels nodig: ten eerste tegen wie een bepaalde aanspreekvorm gebruikt moet worden en ten tweede in welke situatie. VAN BEZOOIJEN, SMETS en VAN DEN BERG (2005: 186) zijn toch van mening dat de regels nog niet vastgelegd zijn en Vlaanderen nog steeds in transitie is naar een *jij/u*-systeem⁴.

4. Het linguïstische beeld van de sociale relaties in Vlaanderen

De bedoeling van deze bijdrage is om het linguïstische beeld van de sociale relaties in Vlaanderen te benaderen. Aan de hand van de uit het corpus geselecteerde dialogen zal nagegaan worden hoe de personages hun sociale relaties rangschikken en welke factoren daar een rol bij spelen. De analyse zal een antwoord geven op twee onderzoeksvragen, namelijk welke sociale functies worden vervuld door de pronominale aanspreekvormen en waarom mensen tijdens een gesprek switchen tussen aanspreekvormen.

De aanspreekvormen worden kwalitatief geanalyseerd volgens de criteria die door BROWN en GILMAN (1960) werden voorgesteld en later door VERMAAS (2002) werden herzien. In de eerste plaats bekijken we de aard van de relatie tussen de sprekers om na te gaan welke sociolinguïstische informatie door de aanspreekvormen wordt geïmpliceerd. Verder onderzoeken we of de gebruikte aanspreekvorm en zijn eventuele verandering een pragmatisch aspect heeft in het gesprek. Er wordt eveneens rekening gehouden met het feit dat het gesprek ook beïnvloed kan worden door omstandigheden waarin het gesprek plaatsvindt (zoals de formaliteitsgraad van de situatie). Vanwege de grote omvang van het corpus wordt de analyse geïllustreerd met de meest essentiële voorbeelden.

Het corpus bevat tien recente Vlaamse films wat neerkomt op ca. 18 uur materiaal, ruim 83.000 woorden. Het werd samengesteld op basis van de volgende criteria: taal: Nederlands, periode: 2000–2010 en de kijkcijfers op basis van het rapport van het

3 Voor sociolinguïstisch onderzoek naar het gebruik van *gij* zie bijvoorbeeld VERMAAS 2002, VANDEKERCKHOVE 2004 en deels PLEVOETS 2008.

4 Het recente onderzoek naar het gebruik van de aanspreekvormen in Vlaanderen (cf. VERMAAS 2002; VANDEKERCKHOVE 2004) laat inderdaad zien dat het gebruik van *jij* toeneemt.

Vlaams Audiovisueel Fonds vzw (2010). Het omvatte de volgende films: *Loft* (2008), *De zaak Alzheimer* (2003), *De helaasheid der dingen* (2009), *Frits & Freddy* (2010), *Zot van A* (2010), *Dossier K.* (2009), *Team Spirit 2* (2003), *Team Spirit* (2000), *Ben X* (2007), *Pauline & Paulette* (2001). Er werd geopteerd voor een corpus bestaande uit fictieve gesprekken vanwege de grote variatie van de sociale relaties en de communicatieve situaties die daar aan bod komen. SIFIANOU (1992: 5–6) suggereert zelfs dat het überhaupt niet mogelijk zou zijn om aan zo'n variatie te komen als men een corpus van authentieke gesprekken zou gaan gebruiken. De films dienen ook als representatie van de sociale relaties in Vlaanderen en dus ook van de taalhandelingen die de Vlaamse samenleving gebruikt.

4.1 De sociale structuur

Het soort relatie tussen de sprekers wordt het uitgangspunt⁵ om het beeld van de Vlaamse sociale structuur te benaderen. Het corpus bevat gesprekken die door personages met een verschillende achtergrond gevoerd worden: ze kennen elkaar (vrij) goed of juist helemaal niet; er is een groot of juist geen leeftijdsverschil tussen hen; ze behoren qua opleiding en beroep tot verschillende maatschappelijke groepen. Op basis daarvan wordt de volgende indeling in vijf categorieën voorgesteld: familiekring, peer group, werkrelatie, gesprekken tussen mensen van twee verschillende maatschappelijke lagen en eenmalig/oppervlakkig contact.

4.1.1 Familiekring

Gesprekken binnen de familiekring worden gekenmerkt door wederzijdse solidariteit. De aanspreekvorm *gij* onderstreept de kleine afstand tussen de sprekers. Het maakt daarbij niet uit wie met wie aan het praten is: de echtgenoten, de ouders met hun kinderen, de broers en zussen enz. Vanuit het perspectief van de aanspreekvormen worden de familieleden door hun naasten op een gelijk niveau gesteld. De stemming van de interactie wordt eerder door de intonatie of extra aansprekingen weergegeven wat bijvoorbeeld aan de hand van een fragment uit *Loft* geïllustreerd kan worden.

- (1) Miriam en haar man Marnix nemen deel aan een feest. Hij is goed bezig met drank en in het bijzijn van zijn vrouw gaat hij ook andere vrouwen versieren. Miriam is duidelijk geïrriteerd, temeer omdat Marnix ongepaste grapjes begint te maken over de suikerziekte van hun vriendin Elsie:

⁵ Er werden twee mogelijke uitgangspunten overwogen: de aard van de relatie tussen de gesprekspartners en de aard van de situatie waarin het gesprek plaatsvindt. In de loop van de analyse bleek toch dat de omstandigheden in de meeste gevallen een geringe invloed hadden op de keuze van de aanspreekvormen.

- #00:12:38 MIRIAM: Wat is 't? Zijt *ge* aan het amuseren, *dikke*?
- #00:12:41 MARNIX: Rustig aan, scheet, op gemakske, hè. We waren zonet mensen aan het zien.
- #00:12:44 MIRIAM: Me niet in affront laten vallen of ik laat u hier alleen achter.
[...]
- #00:13:06 MARNIX: ,Zoet'... En ze heeft juist haar suiker gemeten.
- #00:13:09 MIRIAM: Vindt *ge* dat nu voor te lachen, *dikke*? Uwe maat zit tenminste met zijn vrouw. Ik vraag me af of dat *gij* dat zou doen moest ik dat voorhebben.

Het is opmerkelijk dat de echtgenoten of partners elkaar in alle omstandigheden met *gij* blijven aanspreken: thuisgesprekken, werkgerelateerde gesprekken, feestgesprekken, begrafenisgesprekken of zelfs tijdens de ruzies. De meningsverschillen tussen Jos en Rita (*Team Spirit*) die samen een tuincentrum uitbaten of tussen Vik en zijn vriendin Inge (*Team Spirit 2*) die als stripper werkt waar Vik duidelijk een probleem mee heeft, veroorzaken geen verandering van de aanspreekvorm.

Hetzelfde, op een uitzondering na, geldt voor de gesprekken tussen de ouders en hun kinderen. Ze worden door hun ouders altijd met *gij* aangesproken wat suggereert dat ze als gelijke gesprekspartners worden gezien, ongeacht hun leeftijd. Zelfs conflicten die onvermijdelijk zijn in elke ouder-kindrelatie zorgen over het algemeen niet voor een verandering van aanspreekvorm. Anna (*Zot van A*) blijft haar vader met *gij* aanspreken terwijl ze enorm geïrriteerd is. Hij geeft immers geen extra aandacht aan zijn kleinzoon. Hetzelfde geldt voor Gunther (*De helaasheid der dingen*), die meerdere keren het slachtoffer wordt van zijn vaders agressieaanvallen. Het tegenovergestelde gebeurt er in *Team Spirit*. De relatie van Vik en zijn vader, net zoals de relatie tussen Gunther en zijn vader, moest blijkbaar veel moeilijke momenten doorstaan. Vik wil geen contact met zijn vader dus dit gesprek zou ook onder de categorie „eenmalig/oppevlakkig contact” kunnen vallen. Op verzoek van een van zijn werkloze vrienden, benadert Vik zijn vader met de vraag of er geen vacature is in zijn bedrijf. In hun interactie is één ding opmerkelijk: de vader wijst er zelf op dat hij door zijn zoon met de standaardtalige *u* wordt aangesproken wat hij blijkbaar niet goed vindt.

- (2) Vik vraagt zijn vader of hij een van zijn vrienden kan aanstellen.

- #00:16:38 VIK: Ah wel... Het zit eigenlijk zo... Ik hoorde dat *u* aan het verbouwen was
- #00:16:43 VADER: U? School... twintig jaar anti-autoritaire opvoeding... en dan noemt hij zijn vader *u*.
- #00:16:49 VIK: Oke, ik hoorde dat *gij* aan het verbouwen waart. En... ne kameraad van mij, dien is elektricien. Het is echt een echte vakman, he, maar heeft nu niet zoveel werk. Dus ik dacht... misschien... dat hij hier, bij u...
- #00:17:09 VADER: Zijt *ge* daarvoor naar hier gekomen? Voor iemand anders, niet eens voor uw eigen? Zijt *ge* nu loopjongske geworden voor die losers van vriendjes van u? Is bezoekske afgelopen?

Aangezien Vik al lang geen contact meer met zijn vader heeft gehad die daardoor een vreemde voor hem is geworden, dan lijkt zijn voorkeur voor *u* gerechtvaardigd. Door de formele, standaardtalige *u* te gebruiken, onderstreept Vik dat hij afstand van zijn vader wil houden. Na de opmerking van zijn vader verandert Vik wel van aanspreekvorm wat ook in zekere zin pragmatisch gemotiveerd zou kunnen zijn. De bedoeling is immers dat zijn maat wordt aangenomen. De aanpassing van de aanspreekvorm naar een meer vertrouwelijke aanspreekvorm geeft de vader de indruk dat hij dichter bij zijn zoon staat waardoor de kans ook groter wordt dat hij voldoet aan zijn verzoek.

Er werd in het corpus geen variatie in de aanspreekvormen geobserveerd in gesprekken tussen andere familieleden die elkaar ook uitsluitend met *gij* aanspreken, zoals bijvoorbeeld in alle gesprekken in de familie Strobbe in *De helaasheid der dingen*, de zussen van Pauline in *Pauline & Paulette* of tussen Frits en zijn broer Freddy in *Frits & Freddy*. Op basis van alle verzamelde gesprekken die binnen familiekring plaatsvinden, kan geconcludeerd worden dat de aanspreekvorm *gij* met gelijkwaardigheid en solidariteit wordt geassocieerd. Het is opmerkelijk dat de keuze van de aanspreekvorm in deze kring niet beïnvloed wordt door externe factoren, zoals bijvoorbeeld de omstandigheden of de gevoelens die de personages op het gegeven moment voor elkaar hebben.

4.1.2 Peer group

Gesprekken binnen de peer group, net zoals de gesprekken binnen de familiekring, worden in de eerste plaats gekenmerkt door solidariteit of solidariteit in wording. Sommige personages kennen elkaar al (vrij) goed, terwijl andere elkaar net kennen. In de loop van de film kan de kijker de ontwikkeling van hun wederzijdse relatie volgen.

Het is opvallend dat de personages binnen de peer group elkaar ofwel uitsluitend met *gij* aanspreken of in alle gevallen snel van de formele *u* naar *gij* overgaan. Dat er van het formele *u* naar het vertrouwelijke *gij* wordt geswitcht, toont een besef van de solidariteit. *Gij* is dus een linguïstische exponent van een kleine(re) afstand tussen gesprekspartners. Dit kan de kijker observeren bij alle andere personages die qua beroep, leeftijd of hobby's precies op hetzelfde niveau staan. De personages van *Team Spirit* en *Team Spirit 2*, leden van een sportclub of de politieagenten van *De zaak Alzheimer* en *Dossier K.* of de vijf vrienden van *Loft* zijn daar een goed voorbeeld van. Het maakt daarbij niet uit welke gevoelens ze tegenover elkaar hebben, zelfs in dramatische omstandigheden. De onderlinge zoektocht naar de dader in *Loft* zorgt niet voor verandering in aanspreekvormen die gebruikt worden door de vijf vrienden. Het wederzijdse vertrouwen neemt af maar dat is niet terug te zien in de aanspreekvormen omdat de personages elkaar uitsluitend met *gij* blijven aanspreken.

Soms is de aard van de relatie toch een doorslaggevend factor. De relatie tussen Vincke en Freddy uit *De zaak Alzheimer* heeft weliswaar een professioneel karakter, maar ze lijken meer vrienden te zijn dan collega's. Hetzelfde geldt voor de toptennisser Paul en zijn assistente (*Zot van A*): door *gij* te gebruiken onderstrepen ze dat

ze goed met elkaar kunnen omgaan, wat een belangrijkere factor is dan het feit dat hij eigenlijk haar baas is. In dat geval legt *gij* dus solidariteit vast ten koste van hun beroepsverhouding.

Gesprekken waarin de personages voor de allereerste keer met elkaar spreken, zijn een apart type. In de eerste interacties van de personages die wel tot dezelfde peer group kunnen behoren, wordt meestal direct *gij* gebruikt wat onderstreept dat ze gelijkwaardige gesprekspartners zijn, zoals bijvoorbeeld in het gesprek van Astrid en Paul (*Zot van A*) of in het gesprek van Vincent, Marnix en Luc met twee Belgische dames die ze net in het hotel hebben leren kennen (*Loft*). Ook Vincke wordt in *De zaak Alzheimer* meteen vertrouwelijk behandeld door de vader van Bieke. Vincke zou als undercover politieagent na de afspraak met haar vader de volgende 'klant' worden van het meisje dat betrokken is in de kinderprostitutie. De vader van Bieke denkt dat niemand toevallig zo'n afspraak maakt en daarom spreekt hij Vincke met *gij* aan wat betekent dat hij hem als een van de zijnen zien.

Bij een eerste ontmoeting bewaren de sprekers soms echter afstand tot elkaar waardoor ze elkaar met *u* aanspreken. In sommige gevallen vraagt ook de situatie een zekere graad van formaliteit. In de geanalyseerde gesprekken is het opmerkelijk dat er over het algemeen vrij snel naar *gij* wordt geschicht, zoals bij de eerste ontmoeting van Chris en Ann in *Loft*.

- (3) Chris en Ann leren elkaar kennen op het feest ter gelegenheid van de opening van een chic gebouw dat Vincent heeft ontworpen. Zij spreekt hem als de eerste aan. De kijker komt te weten dat Chris Anns zus heeft behandeld. Hij heeft er spijt van dat de therapie niet het gewenste resultaat had opgeleverd en dat de zus van Ann zelfmoord heeft gepleegd. Op dit moment switcht Ann naar *gij*:
- #00:13:39 CHRIS: Kennen wij mekaar?
- #00:13:40 ANN: Nee, nee, nee. *U* hebt mijn zus gekend. Ze heeft nog therapie bij *u* gevolgd. Sofie. Sofie Marai.
- #00:13:47 CHRIS: Het spijt me heel erg wat er met uw zus gebeurd is.
- #00:13:50 ANN: Ach ja, sommige mensen worden helemaal ongelukkig geboren, hé dokter. Dat zou *u* toch moeten weten.
- #00:13:55 CHRIS: Ja, ik begrijp het niet want de laatste weken hadden we nochtans veel vooruitgang geboekt.
- #00:14:00 ANN: Maar die laatste sprong voorwaarts was niet direct een succes, hé. Tienverdiepingen. Hebt *u* hier een appartement gekocht misschien?
- #00:14:11 CHRIS: Nee, de architect is een vriend van mij. *U*?
- #00:14:16 ANN: Ik? Nee, nee, nee... Ik ben hier met de burgemeester Van Eysbroeck. Ik werk voor hem. Ik ben zijn... persoonlijke assistente, zeg maar.
- #00:14:24 CHRIS: Ah ja. Interessant?
- #00:14:26 ANN: Niet echt, nee. Ik ben Ann. Ann Marai.
- #00:14:30 CHRIS: Het spijt me van uw zus.
- #00:14:32 ANN: *Ge* moet het dan niet aantrekken. *Ge* had haar toch niet kunnen redden. Het zit een beetje in de familie, vrees ik.

#00:14:38 CHRIS: *Gezijt* toch ook niet van plan om iets stoms te doen?

Het is opmerkelijk dat Ann naar *gij* switcht als de zelfmoord van haar zus aan bod komt. Dat geeft een indruk dat ze de afstand tussen haar en Chris vermindert en mede op deze manier laat ze hem weten dat hij geen spijt moet hebben. Zo'n snelle switch naar *gij* kan vermoedelijk nog op een andere manier verklaard worden. Het kan teruggrijpen op het oude aanspreeksysteem in Vlaanderen dat alleen over *gij* beschikt. In de verdere interacties van Chris en Ann hoort de kijker uitsluitend *gij*. Laten we ter vergelijking even kijken naar de eerste interactie van de Strobbes (*De helaasheid der dingen*) met hun Iraanse buur Sjawasj.

- (4) De Strobbes zijn hun tv kwijt en ze kunnen thuis niet kijken naar het optreden van Roy Orbison. Ze gaan er bij hun Iraanse burens naar kijken:

#00:11:58 SJAWASJ: Welkom.

#00:12:00 BREEJEN: Petrol, Gunther, Celle, Koen. De Strobbes.

#00:12:05 SJAWASJ: Mijn naam is Sjawasj.

#00:12:07 PETROL: Sia-watte?

#00:12:08 SJAWASJ: Sjawasj.

#00:12:09 PETROL: Gelijk in ,carwash'?

#00:12:11 SJAWASJ: Dit is mijn vrouw Mehri. Dank je wel.

#00:12:16 KOEN: Goedendag. **Jij** Roy Orbison kennen?

Sjawasj wordt door de Strobbes met *jij* aangesproken. Dit kan verklaard worden door het feit dat hij geen inheemse inwoner van Reetveerdegem is en dus iemand van buiten de groep. *Jij* onderstreept de afstand die tussen de Strobbes en Sjawasj is maar geeft tegelijk vertrouwelijk karakter van de situatie weer. Maar niet zozeer vertrouwelijk karakter van hun relatie.

Op basis van alle verzamelde gesprekken die binnen een peer group plaatsvinden, kan geconcludeerd worden dat de aanspreekvorm *gij* met gelijkwaardigheid en solidariteit wordt geassocieerd. Het is opmerkelijk dat de keuze van de aanspreekvorm in deze kring, net zoals in familiekring, niet afhankelijk is van externe factoren, zoals de omstandigheden en de gevoelens die de personages op het gegeven moment voor elkaar hebben.

4.1.3 Werkrelaties

Werk-gerelateerde gesprekken kunnen twee soorten informatie verschaffen. In gesprekken tussen collega's wordt ten eerste de hiërarchie op de werkvloer verwoord. Ze worden immers op basis van onderlinge beroepsverhoudingen gerangschikt. Ten tweede hangt de keuze van aanspreekvormen in zekere mate af van hoe formeel de situatie is, dit in tegenstelling tot de gesprekken binnen een familie of een peer group.

In de gesprekken tussen collega's zijn er twee patronen zichtbaar. De collega's die qua beroepspositie gelijkwaardig zijn, spreken elkaar met *gij* aan. Zelfs als hun contact eenmalig of oppervlakkig is zoals in het gesprek van Linda met de politieagent die ze tijdens een politieactie voor de eerste keer tegenkomt (*Dossier K.*). De collega's die gezag over de andere collega's uitoefenen, beschikken over meer vrijheid bij de keuze van de aanspreekvormen. In het corpus werd geobserveerd dat hoe hoger een personage zich in beroepshiërarchie bevindt, hoe vaker hij of zij met *u* wordt aangesproken en hoe vaker hij of zij zelf *u* gebruikt om de afstand tussen hen en de andere collega's te handhaven. Dit zien we onder andere in de gesprekken van procureur De Bracke met Vincke (*De zaak Alzheimer*) of in de gesprekken van Annette met acteur Tom Reynders die de Sint zal vertolken (*Zot van A*).

In de meeste werkgerelateerde gesprekken hoort de kijker *u* echter niet zo vaak. In de praktijk worden de ondergeschikte personages meestal met *gij* aangesproken, maar het betekent niet dat ze door hun leidinggevende vertrouwelijk worden benaderd. De laatsten worden op hun beurt meestal met *u* aangesproken, bijvoorbeeld in de gesprekken uit *De zaak Alzheimer*. In de eerste situatie uit commissaris Van Parys, de directe baas van Vincke en Freddy, zijn zorgen over hun onderzoek.

- (5) Vincke en Freddy stellen een onderzoek in naar de verdwijning van een Antwerpse ambtenaar. Commissaris Van Parys, hun directe baas, heeft er bezwaren tegen hoe ze er aan de slag mee gaan.

#00:20:53 VAN PARYS: Vincke, kunnen we bij de feiten blijven?

#00:20:55 VINCKE: Met al respect chef, maar dat probeer ik te doen. Als *u* liever zelf het verhoor afneemt? Of zullen we onze vrienden van de rijkswacht hun job laten doen?

[...]

#00:23:45 VAN PARYS: Weten we al iets over Van Camp?

#00:23:47 VINCKE: Linda en Coemans zijn daarmee bezig, chef, maar voorlopig geen nieuws, nee.

#00:23:52 VAN PARYS: Ik heb mevrouw Van Camp nieuws beloofd. Freddy, *ge* hebt het over iemand van de rijkswacht. Ga daar even langs en probeer iets te weten te komen.

#00:23:58 VINCKE: Wij zijn momenteel wel met iets anders bezig, chef.

#00:24:01 VAN PARYS: Bieke Cuypers, zeker? Dat dossier dat *ge* achter mijn rug bij Jeugdzorg hebt opgevraagd. Sorry, Vincke, maar die zaak is afgesloten voor ons.

Vincke is op zijn beurt de leidinggevende van Freddy (*De zaak Alzheimer, Dossier K.*), Linda (*De zaak Alzheimer, Dossier K.*), Coemans (*De zaak Alzheimer*) en Cassiers (*Dossier K.*). Op Freddy na, spreken alle collega's over wie hij gezag uitoefent, hem met *u* aan terwijl hij in gesprek met iedereen *gij* gebruikt.

Niet altijd hoeft solidariteit door het gebruik van *gij* geïmpliceerd te worden. *Gij* wordt in de corpusgesprekken ook gebruikt door de personages met lagere

beroepsstatus tegen hun collega's met hogere beroepsstatus. Het drukt dan meestal negatieve gevoelens en minachting uit, zoals in een gesprek van Vincke en majoor De Keyzer (*De zaak Alzheimer*):

- (6) Vincke, Freddy en majoor De Keyzer kunnen elkaar niet uitstaan wat voor veel conflicten zorgt als ze elkaar tegenkomen. In het onderstaande gesprek weigert de majoor om aan Vincke en Freddy informatie te geven waarover de rijkswacht beschikt en die ook relevant is voor hun onderzoek.
- #00:27:49 MAJOOR: Ik wist niet dat *ge* moest leren schieten bij de gerechtelijke. En als *ge* dan toch moet leren schieten, meneer Verstuyft, waarom hebt *ge* dan geen eigen schietbaan?
- #00:27:59 VINCKE: Wij hebben jammer genoeg niet de budgetten van de rijkswacht, majoor.
- #00:28:02 MAJOOR: Nee, nee, nee, Vincke. Dat is omdat 90% van jullie budget opgaat aan papier.
- #00:28:17 FREDDY: Majoor, als ik te veel papier heb verspild, komt *ge* bij ons maar wat halen.

In dit geval impliceert *gij* (waarmee Vincke en Freddy worden aangesproken) niet alleen de hogere positie van de majoor maar ook de minachting die hij voor zijn collega's van de gerechtelijke politie wil tonen. Waarschijnlijk om dezelfde reden spreken Vincke en Freddy hem ook met *gij* aan.

Op basis van alle werkgerelateerde gesprekken kan geconcludeerd worden dat de aanspreekvorm *gij*, net zoals *u* met machtsafstand wordt geassocieerd. Daarnaast kan *gij* ook solidariteit impliceren wat enigszins afhankelijk is van de onderlinge beroepsverhouding. Het is ook opvallend dat *gij* in de relatie ondergeschikte-leidinggevende onderhevig is aan externe factoren. Het gebruik van *gij* tegen de leidinggevende impliceerde de negatieve gevoelens van zijn ondergeschikte.

4.1.4 Maatschappelijke status

De in de films gepresenteerde sociale hiërarchie heeft eerder betrekking op beroepsverhoudingen dan op de maatschappelijke status van de personages. Toch zijn er een paar gesprekken te vinden die door de personages met een andere maatschappelijke status gevoerd worden. De analyse hiervan levert soortgelijke conclusies op als de analyse van de werkgerelateerde gesprekken.

Net zoals in het geval van de personages die zich hoog in beroepshiërarchie bevinden, zijn ook de personages die hoog op de maatschappelijke ladder staan geneigd om vaker *u* te gebruiken, zoals bijvoorbeeld baron De Haeck (*De zaak Alzheimer*). In al zijn interacties merken we een formele toon op, zelfs als zijn leven wordt bedreigd. De dramatische omstandigheden zorgen niet voor een aanpassing van de aanspreekvorm. Het lijkt alsof de baron geen enkele poging doet om zijn afstand tot Ledda

te verminderen. Ook Joseph Vlerick, psychiater en een goede vriend van de baron, wordt niet met *gij* aangesproken maar met de standaardtalige *jij*.

- (7) De baron en zijn goede vriend Vlerick zijn aan het schaken. De Baron vindt dat het een goed moment is om zijn vriend op de hoogte te brengen van de wijziging die hij in zijn testament liet aanbrengen.
- #01:39:57 BARON: Ik heb een testament opgemaakt, Joseph.
- #01:39:59 JOSEPH: Probeer me nu weer niet uit mijn concentratie te halen.
- #01:40:01 BARON: Nu Jean er niet meer is, staan alleen *jij* en je vrouw erin. Da's een aanstelling als gerechtspsychiater in de zaak Ledda, ondertekend door procureur Bracke.
- #01:40:15 JOSEPH: *Ge* wilt dat ik Ledda ontoerekeningsvatbaar verklaar? Is het dat?

Het gebruik van *jij* is weliswaar een teken van solidariteit tussen de sprekers maar onderstreept toch ook tegelijk dat er afstand tussen hen bestaat die de baron vermoedelijk wil bewaren vanwege zijn hoge maatschappelijke positie.

Vervolgens moet worden gekeken naar de gesprekken waarin sommige personages ‚maatschappelijke macht‘ kunnen uitoefenen over andere personages (bijvoorbeeld ambtenaar-aanvrager, politieagent-verdachte enz.). Het is opvallend dat de personages met een lagere status vaak *gij* gebruiken als ze personages met een hogere maatschappelijke status aanspreken. In de werkgerelateerde gesprekken (4.1.3) was dat een teken van een negatieve houding ten opzichte van de ander terwijl *gij* hier geen negatieve connotatie hoeft te hebben. In dit geval hangt het gebruik van *gij* daar vaak samen met de intentie van de personages om hun voordeel te halen in de gegeven situatie, zoals bij Franky en Nancy (*Team Spirit 2*) die een kind willen adopteren.

- (8a) Franky en Nancy in gesprek met de ambtenaar die moet beslissen of ze een kind mogen adopteren. Ze proberen hem te overtuigen dat ze daar goede kandidaten voor zijn:
- #00:08:10 AMBTENAAR: Het is natuurlijk belangrijk dat *u* later voor uw eventuele adoptiekind kunt zorgen.
- #00:08:15 NANCY: We hebben alle twee vast werk, zeg. Zijt gerust, eventueel adoptiekind gaat niets tekort komen,
- #00:08:19 FRANKY: Ik denk niet dat *ge* stinkrijk moet zijn om recht te hebben op kinderen [...]
- (8b) De beslissing van de ambtenaar is negatief. De stemming van de onderstaande interactie is helemaal anders. Nancy is bijzonder geïrriteerd:
- #00:57:37 NANCY: We komen eens klappen.
- #00:57:40 AMBTENAAR: *U* kent mijn standpunt.
- #00:57:42 NANCY: *Ge* kent ons standpunt niet.

Nancy en Franky worden door de ambtenaar met *u* aangesproken wat zijn ‚sterkere‘ positie in deze interactie onderstreept. Zelf spreken ze hem met *gij* aan waarmee ze zijn vertrouwen zouden kunnen winnen. Een soortgelijke situatie zit ook in *De helaasheid der*

dingen in de interacties van de Strobbes met de deurwaarder en met Nele van dienst jeugdzorg.

Ook in *Loft* is er een gelijkaardige situatie. Vincent, Luc, Chris en Marnix worden verhoord in verband met het lichaam dat gevonden werd in hun loft. Vincent is de hoofdverdachte. De observatie van de aanspreekvormen in zijn interactie met de ondervrager en ondervraagster levert wat informatie op.

- (9) Vincent wordt verhoord in verband met het vrouwenlichaam dat in zijn loft werd gevonden:
- #00:01:51 VINCENT: Ik heb hier niks mee te maken. Ik meen 't. *Ge* moet mij geloven.
- #00:01:55 ONDERVRAAGSTER: We zouden niks liever willen dan *u* te geloven, meneer Stevens. Maar uwen uitleg is op *z'n* minst nogal raar.
- #00:02:00 VINCENT: Luister, we zijn geflikt. Alles is in scène gezet.
- #00:02:03 ONDERVRAGER: Dus *ge* zijt erin geluisd? Is dat wat *gij* wilt zeggen? Dat *ge* zelf slachtoffer zijt?
- [...]
- #00:02:20 ONDERVRAGER: Dus alles is een groot complot, als ik het goed begrijp? Waarom maakt *ge* 't *u* niet gemakkelijk en bekend *ge*?
- #00:02:30 ONDERVRAAGSTER: Kan *u* nog 's vertellen wat er vanmorgen gebeurd is?
- #00:02:33 VINCENT: Nog 's?
- #00:02:34 ONDERVRAAGSTER: Nog 's, meneer Stevens. Van het begin, als *ge* zo vriendelijk wilt zijn.

Vincent spreekt de ondervragers uitsluitend met *gij* aan. Zo komt hij vertrouwelijker over en hoopt dat de politieagenten hem geloven. De ondervrager kan door het gebruik van *gij* zijn positie onderstrepen; zijn houding ten opzichte van Vincent kan als minachtend worden gezien. Hij wordt ook duidelijk boos terwijl de ondervraagster kalm blijft. Het is opvallend dat zij van aanspreekvorm verandert als ze toch een beetje genegenheid voor Vincent toont.

Al bij al kan geconcludeerd worden dat *u* en *jij* in de bovenstaande voorbeelden met sociale afstand en/of macht worden geassocieerd. *Gij* op zijn beurt impliceert geen solidariteit, eerder streven naar solidariteit.

4.1.5 Eenmalig en oppervlakkig contact

Tot slot worden de interacties onder de loep genomen waarin personages oppervlakkig of eenmalig met elkaar in contact komen. Ze hebben niets met elkaar gemeen zoals bijvoorbeeld Chris en de vrouw die bij het immobiliënkantoor werkt (*Loft*), Ledda en de verpleegster die voor zijn broer zorgt (*De zaak Alzheimer*), Vincke en de laborant (*Dossier K.*), Paulette en de directeur van het verpleeghuis (*Pauline & Paulette*) enz. De

keuze van de aanspreekvormen in zulke gevallen wordt door het gebrek aan solidariteit bepaald wat door *u* wordt geïmpliceerd.

4.2 Aanpassing van de aanspreekvorm tijdens het gesprek

De verandering van aanspreekvorm tijdens het gesprek betekent dat het karakter van de relatie tussen de personages verandert. De aangepaste aanspreekvorm kan dan beschouwd worden als de linguïstische exponent van die verandering. De voor de hand liggende reden voor de aanpassing van de aanspreekvorm is dat de personages elkaar beter leren kennen wat al in 4.1.2 werd gesignaleerd. De afstand tussen de personages vermindert dan. De aanpassing van de aanspreekvorm kan echter ook pragmatisch gemotiveerd worden. Soms willen de personages een voordeel halen en daarom is het van belang om de afstand tussen hen en hun gesprekspartners te verminderen. Freddy in *De zaak Alzheimer* moet informatie van de vrouw van het slachtoffer weten te krijgen. Het is interessant om naar de verandering van de aanspreekvormen in hun conversatie te kijken:

- (10) Freddy probeert mevrouw Seynaeve te ondervragen over haar man die net vermoord is. Ze wil niet zo graag samenwerken. Haar taalgebruik is niet relevant voor het onderzoek omdat zij uit Nederland komt.
- #00:49:30 FREDDY: Kent *u* Angelo Ledda?
- #00:49:34 MEVROUW SEYNAEVE: Nee.
- #00:49:35 FREDDY: Bernard Casoni?
- #00:49:36 MEVROUW SEYNAEVE: Groot? Blond?
- #00:49:38 FREDDY: Donker.
- #00:49:42 MEVROUW SEYNAEVE: Ja, zo ken ik er wel een paar. Maar, nee sorry, die naam zegt me niets.
- #00:49:49 FREDDY: Hij belde ons een paar uur geleden met de gsm van uw man. Wat denkt *ge* daarvan?
- #00:49:57 MEVROUW SEYNAEVE: Dat je die misschien eens dringend moet laten afsluiten. Je weet het wel mooi in te kleden.
- #00:49:57 FREDDY: Pardon?
- #00:50:02 MEVROUW SEYNAEVE: Wat denk je nou? Dat ik niet weet wat je komt doen?
- #00:50:04 FREDDY: Mevrouw, ik ben...
- #00:50:07 MEVROUW SEYNAEVE: Wat dacht je? Die kan ik 's lekker tegen de muur aan plakken?
- #00:50:11 FREDDY: Ik denk dat *u* meer weet dan *u* zegt.

Aanvankelijk spreekt Freddy haar met *u* aan. De aangepaste aanspreekvorm zou kunnen betekenen dat hij zich vertrouwelijker wil voordoen wat hem meer kans zou geven dat hij al de gewenste informatie krijgt. Mevrouw Seynaeve toont op een ongepaste

manier interesse voor hem en op dat moment begint Freddy haar weer met *u* aan te spreken wat een grotere afstand tussen hen suggereert.

Een duidelijk voorbeeld van hoe de personages hun relaties willen versterken om er hun voordeel uit te halen ziet men ook in *Dossier K*. Zoals eerder vermeld, is Linda een ondergeschikte van Vincke. In alle werkgerelateerde interacties spreekt ze hem met *u* aan. Ze is echter verliefd op hem en als ze het bekendmaakt, begint ze hem met *gij* aan te spreken. De bedoeling is om de afstand te verminderen, hun relatie intiemer te maken en uiteindelijk Vincke als liefdespartner te krijgen. Ook procureur De Bracke wordt in de loop van *Dossier K* ertoe gedwongen om zijn relatie met Vincke aan te passen om hem ervan te overtuigen dat hij en Freddy moeten samenwerken met majoor De Keyzer. In deze situatie wordt Vincke door de procureur voor de eerste keer met *gij* aangesproken met de bedoeling om meer vertrouwen van Vincke te winnen, wat de kans vergroot dat Vincke aan zijn verzoek voldoet. Snel wordt echter weer naar *u* overgeschakeld, wat vermoedelijk de hogere positie van de procureur moet onderstrepen.

De verandering van de aanspreekvorm is echter niet alleen een linguïstische exponent van de intenties van de personages. Daarachter schuilen ook hun emoties, meestal negatieve. De allereerste interactie van Frits, Freddy en Carlo Muis begint met *u*. Frits en Freddy komen aan de kost door bijbels te verkopen en op een dag kloppen ze aan bij Carlo Muis.

- (11) Frits en Freddy proberen een bijbel aan Carlo Muis te verkopen. Hij heeft daar geen interesse voor:
- #00:02:55 FREDDY: Dag meneer, goedemiddag
- #00:03:05 FREDDY: Het gaat niet goed met deze wereld. Helemaal niet goed zelfs. De mensen zien mekaar niet graag niet meer. Het vertrouwen is weg. Ze zijn bang.
- #00:03:14 CARLO: Ja? En wat gaan we daaraan doen?
- #00:03:17 FRITS: We zouden graag eens met u willen klappen.
- #00:03:20 FREDDY: Over God.
- #00:03:24 CARLO: Ik peins niet dat ik daar tijd voor heb.
- #00:03:26 FREDDY: Hoe bedoelt *u*?
- #00:03:27 CARLO: Hoe bedoelt *ge*? Welk stuk verstaat *ge* niet?
- #00:03:31 FREDDY: Ah zo. Meneer heeft gene tijd om over God te klappen. Verstaat *ge* deze stuk? [Haalt een pistool te voorschijn]
- #00:03:35 FRITS: Freddy!
- #00:03:36 FREDDY: Voor Onzen Lieven Heer moet *ge* tijd... maken! Oh, oh... Dat zou ik niet doen. Want ik schiet een gat in uwen buik, he kerel, dat uwe kak tot bij de burens tegen de muren plakt!

In het begin verloopt hun gesprek rustig; Frits en Freddy maken hun belangen duidelijk. Carlo wordt met *u* aangesproken waardoor ze beleefdheid voor de potentiële koper uitdrukken. De keuze van de aanspreekvorm kan hier ook pragmatisch gemo-

tiveerd zijn: op die manier hebben ze waarschijnlijk meer kans om hun doel te bereiken en een bijbel aan Carlo te verkopen. Carlo spreekt de broers onmiddellijk met *gij* aan want hij is niet geïnteresseerd in hun bijbel. De toon van de interactie verandert: Frits en Freddy reageren enorm geïrriteerd. Op dit moment wordt Carlo ook met *gij* aangesproken, wat iedereen die aan het gesprek deelneemt op hetzelfde niveau zet. De verandering van de aanspreekvorm kan ook gezien worden als conceptualisatie van hun irritatie.

5. Conclusies

In de lijn van de criteria solidariteit/formaliteit die in het onderzoek BROWN en GILMAN (1960) alsook in dat van VERMAAS (2002) werden voorgesteld, zijn de aanspreekvormen in de corpusgesprekken kwalitatief geanalyseerd met het soort relatie tussen de gesprekspartners als uitgangspunt. De bedoeling hiervan was twee om vragen te beantwoorden: ten eerste welke functie er wordt vervuld door de pronominale aanspreekvormen die in Vlaanderen worden gebruikt in de dagelijkse communicatie en ten tweede waarom mensen tijdens een gesprek van aanspreekvormen switchen.

Bij elke aanspreekvorm leverde de analyse wat informatie op die in Tabel 1. wordt samengevat. Met '+', '-' en '→' wordt aangegeven of het gegeven kenmerk een positieve of negatieve waarde heeft. Het pijltje staat voor 'in wording'.

Tabel 1. De functies van *gij*, *u* en *jij* in de corpusgesprekken naar de aard van de relatie tussen de gesprekspartners

	familiekring	peer group	werkrelaties	maatschappelijke status	eenmalig of oppervlakkig contact
gij	[+solidariteit]	[+solidariteit] [→solidariteit]	[+solidariteit] [+formaliteit: macht] [-beleefdheid ⁶]	[+solidariteit] [→solidariteit] [-beleefdheid]	niet aanwezig
u	niet aanwezig	[-solidariteit]	[+formaliteit: macht]	[+formaliteit: sociale macht]	[-solidariteit]
jij	niet aanwezig	[±solidariteit]	niet aanwezig	[±solidariteit]	niet aanwezig

Het blijkt dat het voornaamwoord *gij*, afhankelijk van het soort relatie tussen de gesprekspartners, het grootste aantal functies vervulde in de corpusgesprekken. In de gesprekken die gevoerd werden binnen de familiekring was het opvallend dat *gij* solidariteit benadrukt (zie (1), (2)). Het was niet onderhevig aan externe factoren zoals de omstandigheden van het gesprek of gevoelens die de gesprekspartners op dat

6 In sommige gesprekken (bijvoorbeeld in (6) en (8)) was de instelling van de ene spreker tegenover de andere doorslaggevend voor de keuze van de aanspreekvormen. Gezien de context van deze situaties en het feit dat de aandacht vooral naar de personages uitgaat die lager staan in de beroeps- of in de maatschappelijke hiërarchie, is het moeilijk om zulke gesprekken in het kader van solidariteit/formaliteit te analyseren. Ze hebben immers geen gezag over hun gesprekspartner en het is niet altijd hun bedoeling om solidariteit vast te leggen. Daarom werd geopteerd voor een derde criterium: beleefdheid.

moment voor elkaar hadden. Vanuit het perspectief van de gebruikte aanspreekvormen, zijn de personages, ondanks alle conflicten, gelijke partners in elk gesprek. Hetzelfde kan geconcludeerd worden als het om gesprekken binnen verschillende peer groups gaat. Hier vervulde *gij* echter nog een andere functie: het geeft namelijk aan dat de solidariteit tussen twee personages net wordt vastgelegd. Ze leren elkaar beter kennen dus er wordt van *u* naar *gij* geswitcht (3). In werkrelaties vervult *gij* drie functies. Ten eerste is het een linguïstisch exponent van solidariteit tussen collega's die in de beroepshiërarchie op hetzelfde niveau staan. Ten tweede drukt *gij* ook machtsafstand uit: de collega's die gezag over de andere collega's uitoefenen, spraken ze meestal met *gij* aan terwijl ze zelf met *u* werden aangesproken (5). In dit geval kan er geen sprake zijn van solidariteit. De keuze van deze aanspreekvormen tussen collega's die in de beroepshiërarchie niet op hetzelfde niveau staan, maakt het juist mogelijk om de afstand tussen hen te handhaven. In de werkgerelateerde gesprekken valt een bijzonderheid op. *Gij* werd namelijk gebruikt door de personages die lager in de beroepshiërarchie staan tegen hun leidinggevendenden. Dat impliceerde een negatieve instelling van de ene partij tegenover de andere (6). De analyse van de gesprekken waarin de maatschappelijke status van belang was, gaf een soortgelijke conclusie. Het enige verschil was dat het gebruik van *gij* door de personages die lager in de maatschappelijke hiërarchie staan tegen personages die hoger staan, niet per se hun negatieve instelling hoefde te impliceren. Soms integendeel: in een paar gevallen waren er pogingen zichtbaar om de solidariteit tussen de gesprekspartners vast te leggen (8a). In deze gesprekken en in de gesprekken waar de personages van aanspreekvorm veranderden om hun doelen te bereiken (10) had *gij* ook een pragmatische waarde. Door het gebruik van *gij* lijkt het alsof de afstand tussen de sprekers kleiner wordt waardoor ze meer kans hebben om er voordeel uit te halen. In sommige gevallen symboliseerde *gij* ook negatieve gevoelens tegenover de gesprekspartner (11).

U op zijn beurt diende vooral als middel om de afstand tussen de gesprekspartners te handhaven. Het is opvallend dat deze afstand in verschillende gesprekken helemaal anders kon worden gemotiveerd. De eerste reden is dat de personages elkaar niet kennen of niet goed genoeg om elkaar vertrouwelijker aan te spreken. Hier heeft het gebruik dus meer te maken met het gebrek aan solidariteit tussen de sprekers. In de gesprekken waar hiërarchie van belang was ((5), (8), (9)) hing *u* samen met machtsafstand.

Het is opvallend dat het voornaamwoord *jij* in het corpus nauwelijks voorkomt. In de twee gevonden gevallen drukte het weliswaar solidariteit uit, maar deze solidariteit lijkt minder 'intensief' dan die welke door *gij* vastgelegd kan worden. De Strobbes (4) spreken zo een buitenlander aan. Baron De Haeck (7) spreekt een vriend van hem aan die lager dan hij staat in de maatschappelijke hiërarchie. *Jij* laat dus een zekere mate van solidariteit toe maar tegelijk houden de sprekers wat afstand tussen elkaar. Dit komt min of meer overeen met de conclusies over de vertrouwelijkheidsgraad van *jij* die VANDEKERCKHOVE (2004) heeft getrokken aan de hand van haar onderzoek naar het gebruik van de pronominale aanspreekvormen in het gesproken Nederlands in Vlaanderen. Dat geringe aantal voorbeelden is echter niet genoeg om

op basis daarvan algemene conclusies te kunnen trekken. Er is behoefte aan een onderzoek naar de ‚inburgering‘ van *jij* in Vlaanderen om aan de hand daarvan over zijn sociale betekenis te kunnen spreken.

Bibliografie

- BEZOOIJEN, Renée van, SMEETS, Ine, VAN DEN BERG, Rob (2005): Aanspreekvormen in het grensgebied van Zeeuws-Vlaanderen: Convergentie en divergentie. In: *Taal & Tongval* 57, p. 185–201.
- BRAUN, Friederike (1988): *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin.
- BROWN, Roger, GILMAN, Albert (1960): The Pronouns of Power and Solidarity. In: SEBEOK Thomas: *Style in Language*. Cambridge, p. 253–76.
- CALUWE, Johan de (2006): Tussentaal als natuurlijke omgangstaal in Vlaanderen. In: DE CALUWE Johan, DEVOS, Magda (eds.): *Structuren in talige variatie in Vlaanderen*. *Studia Germanica Gandensia*. Jaarboek 2006. Gent, p. 19–35.
- DITTMAR, Norbert (1978): *Handboek van de sociolinguïstiek*. Utrecht/Antwerpen.
- FASOLD, Ralph (1990): *The Sociolinguistics of Language*. Oxford.
- GOOSSENS, Jan (2000): De toekomst van het Nederlands in Vlaanderen. In: *Ons Erfdeel* 43, p. 3–13.
- MAALEJ, Zouhair (2010). Addressing Non-acquaintances in Tunisian Arabic: A Cognitive-Pragmatic Account. In: *Intercultural Pragmatics* 7(1), p. 147–173.
- MURPHY, Gregory L (1988): Personal Reference in English. In: *Language in Society* 17, p. 317–349.
- PHILIPSEN, Gerry, HUSPEK, Michael (1985): A Bibliography of Sociolinguistic Studies of Personal Address. In: *Anthropological Linguistics* 27, p. 94–101.
- PLEVOETS, Koen (2008): *Tussen spreek- en standaardtaal. Een corpusgebaseerd onderzoek naar de situationele, regionale en sociale verspreiding van enkele morfosyntactische verschijnselen uit het gesproken Belgisch-Nederlands*. Ongepubliceerde doctorale dissertatie, Katholieke Universiteit Leuven.
- SALEMANS, Ben (2005): Steeds minder mensen zeggen ‚u‘ (Een interview met Hanny Vermaas). In: *Taalschrift* juni-juli 2005. <http://taalschrift.org/img/vermaas4.pdf>. (19.04.2015).
- SIFIANOU, Maria (1992): *Politeness Phenomena in England and Greece: A Cross-Cultural Perspective*. Oxford.
- VANDEKERCKHOVE, Reinhild (2004): Waar zijn je, jij en jou(w) gebleven? Pronominale aanspreekvormen in het gesproken Nederlands van Vlamingen. In: DE CALUWE, Johan (ed.): *Taaldeman, man van de taal, schatbewaarder van de taal*. Gent, p. 981–993.
- VERMAAS, J.A.M (2002): *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw*. Utrecht.
- WIERCÍŃSKA, Katarzyna (2016): Tussentaal en het linguïstische beeld van de dagelijkse realiteit in Vlaanderen. Op basis van Vlaamse films (2000–2010). Poznań.
- WIERZBICKA, Anna (1992): *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford.
- WILLEMYNS, Roland (2005): Verkavelingsbrabants. Werkt het integratiemodel ook voor tussentaal?. In: *Neerlandica Extra Muros* 43, p. 27–40.

Katarzyna Wiercińska

Aanspreekvormen en het linguïstische beeld van de sociale relaties in Vlaanderen

dr Katarzyna Wiercińska / kwiercinska@wa.amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Wydział Anglistyki, Zakład Studiów Niderlandzkich
i Południowoafrykańskich

Al. Niepodległości 4, 61-874 Poznań, Poland
